

**"EVANGÉLIKUS
TEMPLOMÉPÍTÉSZETI ÉS
EGYHÁZMŰVÉSZETI
KUTATÁSOK
- KÖZPONTI RÉGIÓ"**

című kutatási téma

2009. évi ZÁRÓJELENTÉS

OTKA nyilv. tart. szám: T068933

A kutatás időszaka: 2007 – 2009

A támogatás összege: 2100 eFt

Témavezető: Dr. Krähling János

Budapest, 2010. év február hó

SZAKMAI ZÁRÓBESZÁMOLÓ

A téma címe:

**"Evangélikus templomépítészeti és egyházművészeti
kutatások – központi régió"**

Témavezető neve: **Dr. Krähling János**

A kutatás időtartama: **2007-2009**

Megítélt támogatás: **2100 eFt**

A kutatás célja, a munkatervben vállalt kutatási program

A kutatás az 1995-től OTKA-támogatással folyó hazai evangélikus templomépítészeti kutatás befejező fázisaként Magyarország központi régiójának, Budapest, illetve Pest megyének evangélikus templomait célozta feldolgozni, és az korábbi kutatásokból kimaradt - elsősorban a jelentősebb, az épülettípus feldolgozása szempontjából fontos emlékek felmérését tűzte ki célul. Az eredeti pályázati tervben ötven templom felmérése ill. helyszíni kutatása szerepelt, amelyet sikerült megvalósítani - ld alább részletezve. A pályázat másik célkitűzése az egyházművészeti feldolgozás, amelyet az Evangélikus Országos Múzeum elvi támogatásával és igazgatójának, Dr. Harmati Béla Lászlónak kutatói részvételével valósítottunk meg. A műemlék épületekben lévő orgonák feldolgozásához Dr. Kormos Gyula adott szakmai támogatást.

A kutatás módszere:

A kutatás során a a korábbi OTKA-pályázatok alkalmával kialakított és bevált metodika szerint, előzetes levéltári és szakirodalmi kutatások mellett főleg helyszíni kutatást végeztünk. A forráskutatás, építéstörténet, egyházművészeti leltár után a helyszínen adatlapokkal és mérési vázlatokkal épületleírást és elemzést, illetve a tervekkel nem (vagy

csak részben) dokumentált esetekben mérőeszközökkel felmértünk.

A kutatás előrehaladása

A kutatás kezdetén a forrás rendelkezésre bocsátásának késedelme miatt nehézségek adódtak, úgy kellett a kutatást elkezdeni, hogy gyakorlatilag nem állt rendelkezésre forrás, amelyet a kutatóhely megelőlegezett. A kutatás feltételeinek másik alapvető változása a hallgatói munka elszámolásában történt, amelyet közben jelentős járulékteherrel és adminisztratív többlettel (pl. kötelező nyugdíjpénztári beléptetés) sújtottak. Mindezek ellenére a munka a tervezett személyi összetétellel valósult meg, azonban a személyi kifizetések ezt nem fedik le teljesen, mert a hallgatók legtöbbször így személyi juttatást nem kaptak, csak költségtérítést, és - az ide tervezett összeget - a Kollégium engedélyével - részben koncentráltan (kevesebb hallgató nagyobb igénybevételével), részben pedig dologi kiadásra használtuk fel.

A felmérések területi és évenkénti eloszlása

A 2007. év nyarán ezért Pest megye déli részén a tanszéki forrás igénybevételével kezdtük meg a kutatást, mert a felméréseket ésszerűen a nyári időszakok kihasználásával lehetett jól elvégezni. A kutatás infrastrukturális és műszeres feltételeit a BME Építészettörténeti és Műemléki Tanszék biztosította. Pest megye déli részén helyszíni munkát végeztünk Albertirsa-Alberti, Albertirsa-Irsa, Cegléd, Dabas-Gyón, Dunaharaszti, Kecskemét, Nyáregyháza, Pilis, Maglód, Szolnok, Tápiószele, Tápiószentmárton és Vecsés evangélikus templománál (13 emlék).

2008-ban Pest megye északi részén végeztünk felméréseket (ez egyházszerkezeti szintén külön egység): Acsa, Aszód, Csomád, Csővár, Domony, Erdőkürt, Fót, Galgagyörk, Göd-Alsógöd, Hévízgyörk, Iklad, Órbottyán, Penc, Sződliget, Újlengyel, Vácegres, Váckisújfalu, Vác, evangélikus templománál (összesen 18 emlék).

A 2008- 2009. évben a munkatervnek megfelelően további - technikai vagy szervezési okból kimaradt - emlékek helyszínelését végeztük: Bp-Cinkota, Sárvár, Lajoskomárom, Enying, Esztergom, Péteri, Monor, Fehérvárcsurgó, Nemeskér, valamint a Bp-Kőbánya, és a publikációk szempontjából érintett tolnai templomok újbóli digitális fotózását is

elvégeztük. A centrális templomok kutatásával kapcsolatban felvidéki emlékek (Késmárk (Kežmarok), Garamszeg (Hronsek) Nagypalugya (Veľká Paludza), Besztercebánya (Banská Bystrica) Kassa (Košice) bejárására, illetve esetenként az alaprajz vonatkozásában rész mérésére is sor került.

A kutatás eredményeit kéziratos adattárban rögzítettük, eredményeinket - a feltárt, építészettörténetileg fontos összefüggéseket - folyóirat publikációk formájában adtuk közre, és külföldi konferenciákon (Miláno. Tübingen, Temesvár) is előadtuk.

Résztevéők:

A kutatás résztvevői a tervben megnevezett kutatók voltak. Az építészettörténeti feldolgozást Dr. Krähling János irányította, az egyházművészeti kutatás és feldolgozás Harmati Béla László munkájával készült. A műemléki orgonákkal kapcsolatos szakértést Kormos Gyula önállóan végezte, az építészeti felmérés során feltárt adatok értelmezését segítette. Nagy Gergely Domonkos PhD hallgató saját - és e munkához is kapcsolódó - doktori kutatását kiteljesítve a centrális evangélikus templomok kérdéskörével foglalkozott, ennek során helyszíni adatgyűjtést és rész méréseket végzett felvidéki evangélikus templomoknál, munkájának eredményét közösen publikáltuk.

A felmérések során összesen mintegy 35 építészhallgató vett részt a munkákban, ezek többsége a nyári hosszabb és intenzívebb vidéki kizárásokon működött közre, volt aki korábban már több felmérésünkben is részt vett. E hallgatók az említett adminisztrációs nehézségek miatt csak közvetlen költségtérítést kaphattak, Fodor Judit és Székely Márton Pál viszont több munkát vállalva egyéb megbízás keretében kapott juttatást. Különösen értékes munkát végeztek a következő építészmérnök hallgatók: Nagy Orsolya, Szepesi Ákos, Fodor Judit, Bessenyei Krisztina, Kóródy Anna, Wettstein Domonkos, Őri Barbara, Őri Borbála, Székely Márton Pál, Nagy Judit, Bakonyi Dániel, Kozma Gabriella, Szatmári Tímea, Szegő Tamás, Kaveh Zolghadri, Reznák Alexa, Kaszai Márton, Lenczuk Mónika, Tiszai Zoltán.

A kutatás anyagi feltételei; megvalósításához kapott egyéb támogatások

A kutatás alapvetően a kitűzött pénzügyi terv szerint zajlott, a személyi kifizetés rovatának a fent leírtak szerinti módosítása (csökkentése) ill a járulék és dologi kiadások növelése a kollégium engedélyével történt. A munka elvégzéséhez a Magyarországi Evangélikus

Egyház az Evangélikus Országos Múzeum révén adott támogatást: igénybe vettük az egyház szolgálati gépkocsiját; a felmérések során a kutatást vezetőik és a hallgatók elszállásolásakor elfogadtuk a gyülekezetek, egyházközségek által felajánlott szálláslehetőségeket. Az 50 templom felmérésére kapott bruttó 2100 ezer Ft így emlékenként bruttó 42 ezer Ft-ot jelentett, amelyben az egyetem rezsije és az eszközigeny is benne van.

A kutatás jelentősége, eredményei:

- mint topográfiai kutatás a magyarországi műemléki topográfia teljessé tételéhez alapadatokkal szolgál. (Az elkészült felmérési rajzok, dokumentumok a téma további kutatói számára a BME Építészettörténeti és Műemléki Tanszéken hozzáférhetők, és a kutatás valamint a résztvevők idézésével használhatók.) A helyszíni munka során keletkezett dokumentumokat: felmérési vázlatokat, adatlapokat, felmérési rajzokat és azok digitális fájljait, valamint a fotókat a tanszéken őrizzük.
- a magyar protestáns templomépítészet történetét tekintve - mint a magyar építészettörténet és speciális területe - alapkutatás. Az eddig végzett kutatásokról a "Műemlékvédelem" c. folyóiratban közöltünk előzetes összefoglalást.
- a téma lehetséges európai vonatkozásainak bemutatását a görögkereszt alaprajzú evangélikus templomok feldolgozásával és elemzésével mutatjuk be, amelyet a "Periodica Polytechnica Architecture" c. folyóiratban közöltünk.
- a magyarországi evangélikus egyházművészet feldolgozásához az elvégzett munka alapkutatás. A résztéma felelős kutatója, Harmati Béla László az Evangélikus Országos Múzeum igazgatója.
- az egyes templomok helyszíni szemléjekor illetve felmérésekor egy alapfokú kár-diagnosztizálást is elvégeztünk; ennek eredményeiről a fenntartó gyülekezeteket és lelkeszeiket értesítettük.
- műemlékvédelmi beavatkozás, tervezés vagy további kutatás esetén a dokumentumok forrásmegjelöléssel történő használata lehetséges, ahogy fentebb említettük.

- a kutatásnak fontos múzeológiai céljai és eredményei vannak: az egyházművészeti szempontból fontos és értékes műtárgyak felmérése és állapotuk rögzítése restaurálási-műtárgyvédelmi feladatok elvégzését alapozhatja meg; ezekkel Harmati Béla László múzeumigazgató foglalkozott, és gondoskodott az elhagyatott, kellőképpen nem őrzött műtárgyak védelméről.

- konkrét feladatunk volt a felmérés során az aszódi templom éppen kezdődő felújítását megelőző kutatások kapcsán a műemlékvédelmi tanácsadás. A berendezések között kiemelkedő a domonyi templom berendezése, amelynek eredeti darabjai Vácgeresre kerültek. Veszélyeztetett emlék a tápiószelei templom, amelynek faboltozata az elhanyagoltság miatt jelentősen károsodott.

- rövid építészettörténeti összefoglalás:

Magyarország központi régiója, Pest megye és Budapest evangélikus templomainak felmérése során több tendenciát emelhetünk ki. Az egyik fő irány a főváros templomépítészete, amely kezdetben 19. század elején az új stílust teremtő Deák téri templommal mutatható be, a később sokasodó fővárosi templomok a historizáló templomépítészettel kibontakozásával az ország számára is mintául szolgáltak. A 20. század elejének tipikus városi templomai között megjelennek újabb építészeti koncepciók is, ahol a hagyományos szakrális tér további közösségi-profán funkciókkal gyülekezeti központtá bővül. A 20. század elejének budapesti evangélikus templomépítészete leginkább Sándy Gyula nevéhez köthető, akire inkább a konzervativizmus jellemző, de egyes terveinél a progresszív mobil szakrális térhasználat is felvetődik, és modern szerkezeti megoldások, melyek között lécrácsdongák (Oicos-rendszer) is megtalálhatók. A városi épületegyüttesek közül Schulek János kelenföldi gyülekezeti központja emelendő ki, amely historizáló-neoromán külsője mögött újszerű, variálható belső teret rejt, és amely a 20. század végének legfontosabb alaprajzi diszpozíciójához szolgált mintául.

A másik fő elemzési irány a megye területén gyakori centrális későbarokk templomok megjelenése, amely Magyarországon ritkának számított, Európában viszont az egyik gyakori protestáns templomformát jelentette. Ennek elemzése egyúttal egy interkulturális kapcsolat feltérképezését is jelenteti az akkori Európában. A kereszt alaprajzot az evangélikus templomépítészetben nem csupán szimbolikus tartalma, vagy a liturgia

szelleméhez illeszkedő térstruktúra eredményezte. A türelmi rendelet körül épülő templomoknak faépítészeti előzményeik vannak, amelynek közvetítésében az ország délebbi területei felé a szlovákság kulcsszerepet játszhatott. A későbarokk görögkereszt alaprajz valójában előzménye, előfutára annak térfejlődésnek, amely a 19. század végén az evangélikus és református templomépítészeti újbóli összefonódásával a kései historizmus templomépítészetében kibontakozott: Ybl Miklós, Pecz Samu, Schulek Frigyes és Sándy Gyula munkásságában a centralitás elve új építészeti megoldásokat eredményezett.

A kutatás további folytatása, lehetséges irányai

Az elvégzett kutatás alapvetően hozzájárult ahhoz a munkához, amely Magyarország evangélikus templomainak teljes felmérését és feldolgozását tűzi ki célul. A reformáció közelgő - távolinak tűnő, de egy nagyobb monográfia megírása szempontjából éppen megfelelő - 2017-es 500. éves évfordulója, valamint a BME Építészettörténeti és Műemléki továbbá az Evangélikus Országos Múzeum együttműködése jó lehetőség arra, hogy ez az átfogó OTKA-kutatássorozat ott is hasznosuljon.

A kutatás logikus, de az érintett emlékek óriási száma miatt mégis kivitelezhetetlen folytatása lehetne a többi felekezet (katolikus, református) irányába kiterjeszteni a kutatómunkát. Ezt egy olyan kutatási terv szerint lehetne folytatni, ahol a fő hangsúly nem a teljes topografikus feldolgozásra, hanem a jelenség főbb kérdéseinek (regionális sajátosságok, építészeti, építéstechnológia, mecenatúra, egyházművészet ...) megragadására irányulna. Ennek során az itt szerzett kutatási tapasztalatokat és eredményeket lehetne például a 18. század falusi templomépítészete mint kerettéma körében kibővíteni, újra értelmezni és hasznosítani,

Budapest, 2010. február 20.

/Dr. Krähling János /
témavezető